

תלתן

התלתן נזכר במשנה פעמים רבות: בדיני כלאים (כלאים ב ה), בהקשר של איסורים שונים - כמין שגבעוליו ועליו דומים בטעם לזרעים (תרומות י ה-ו), בהקשרים שונים של דיני המעשר (מעשרות א ג; שם ד ו; מעשר שני ב ב-ג), בהקשר של תערוכת איסורים (ערלה ג ו), ובהקשר של מראות דמים - שם נזכרו מימי תלתן (נדה ב ו). בתוספתא נזכר התלתן כמה פעמים (תרומות ח ח-ט; שם י ד; שביעית ב ח; מעשר שני ב א; בבא קמא ז ח; בבא מציעא ט לב; עוקצין ג יד) בהקשרים שונים. נזכר בתלמודים כמה פעמים (ירושלמי תרומות יא ה"ה; בבא בתרא ה ה"א ועוד; בבלי עירובין כח ע"א; ביצה יג ע"א ועוד).

הזיהויים

גרגרנית יוונית

שומר פשוט

■ **גרגרנית יוונית, 'חילָפָה' (Trigonella)**
 - צמח תרבות (foenum graecum) ממשפחת הקטניות, בעל פרחים לבנים. לחילבה ריח עז ומובהק, הנידף מכל חלקיו. מגודל כמספוא לבהמות, זרעיו משמשים כתבלין בעיקר במטבח התימני, וכן הוא משמש גם ברפואה העממית. מוצאו של המין באזור המזרח התיכון, והשימוש בו מוכר החל מן העת העתיקה. כך זיהו למעשה כמעט כל הפרשנים את התלתן.¹

■ **שומר פשוט (Foeniculum vulgare)**
 - צמח רב-שנתי גבוה ממשפחת הסוככיים. לשומר ריח חזק של אניס, והוא משמש כצמח תבלין רב שימושי. היום נפוץ זן בעל גבעול מעובה, המשמש כמעין פקעת לסלט ולבישול. כך מזוהה התלתן באופן יחידאי אצל תפא"י.²

עיון

ישנה הסכמה בין כמעט כל הפרשנים על זיהוי 'תלתן' עם גרגרנית יוונית, וכך מזהים גם החוקרים.³

הזיהוי הייחודי המובא בתפא"י, נעוץ אולי בקרבה הלשונית שביין *Foenum graecum* וביין *Foeniculum*, ובעטיו הבנה מוטעית של זיהויו של רש"י - פינוגר"י.

הערות:

1. רס"ג (עמ' 128 195): [אלחל]בה < חلبة=*Trigonella foenum graecum* (עיסא, עמ' 183, מס' 5; בדויאן, מס' 3468; רמב"ם ביאור, מס' 152 - שם הוא מזהה חلبة עם فريقة, המזוהה גם כן עם מין זה (עיסא שם)); זרעים גניזה ב: חלבה < לעיל רס"ג; פיה"ג (עמ' 111 3): חולבה < לעיל רס"ג; רנאה"י (עמ' 30): אלחלבה < לעיל רס"ג; רנאה"י פ"א (בכת"י - כלאים ב, כמשיח לפי תומו): חלבה < לעיל רס"ג; רמב"ם (כלאים ב ה עמ' קעו): אלחלבא [כך גם אצל תנה"י (עמ' 646, ערך 'תלתן') ואצל אלג'אמע (עמ' 130, ערך 'תלתן')] < לעיל רס"ג; ערוך (ח"ח עמ' 241, ערך 'תלתן'): פי' תלתן חולבא כל' ישמעאל והוא מן הזרעונין כמין עדשים והוא מר בתחילתו וכששורין אותו במים נמתק [השריה במים להפגת המרירות מוכרת גם מדרך הכנת מאכל ה'חילבה' התימני (מדר וריעאני, עמ' 29)] < לעיל רס"ג; מוה"ע (שם): וכן שמו כל"י תילידן וכל' גמר' שבלוליתא < לגבי 'תילידן' - להלן ריבמ"ץ (קוהוט (שם) מעיר כי ב'תילידן' הכוונה היא τηλις (חילבה) εδος (מתוק)); שבלילתא=*Trigonella foenum graecum*=fenugreek (סוקולוף, בבלי, עמ' 1103). בספר אסף הרופא (155 61): עשב הנקרא תלתל ובלשון ארם שבלילתא, ובלשון יוון אנוקיריאה (גרסה אחת מוסיפה: והוא חלבא), ובלשון דומיים פמגריקו. כמו כן מופיע 'שבלילתא' בתלמוד הבבלי כמה פעמים [למשל: שבת קי ע"ב; מנחות מב ע"ב], ובכולם מפרש רש"י 'פינוגר"י' - ראה להלן ריבמ"ץ ורש"י; ריבמ"ץ (עמ' פט): ציטוט מן הערוך ולאחריו: ואנו לועזין אותו פינוגריצי ובלשון יוון תילי < *fieno greco* (איטלקית)=*Trigonella foenum graecum* (בדויאן, מס' 3468; דיוסקורידס II, מס' 124; לידל וסקוט, עמ' 1788); רע"ב (כלאים ב ה; תרומות י ה): בערבי חולב"א ובלע"ז פינוגריק"ן < לעיל רס"ג; ריבמ"ץ; רש"י (ביצה ג ע"ב ובמקומות נוספים): פינוגר"י < *fenogré* (צרפתית עתיקה)=*Trigonella foenum graecum* (קטן, לעזים, מס' 841 ועוד); ר"ש (כלאים ב ה): פינוגריק"ן < לעיל ריבמ"ץ; מכה"מ (בהמ"ל, כלאים ב): שנבלילה < شنبليله (פר).=*T. foenum graecum* (אחונדוב, עמ' 362).
2. תפא"י (כלאים ב ה, נ ע"ב): פענכעל < *fenchel* (גר.)=*Anethum foeniculum* (סינונים של *Foeniculum vulgare*. גרים, מילון, כר' 3, עמ' 1518).
3. פליקס כלאים, עמ' 230; לעף, פלורה, IV, עמ' 74; פלדמן, משנה, עמ' 91; צ"ז"ק, אוצר, עמ' 835. במילון בן יהודה מופיע 'תלתן' (וגם 'תלתל') כ-*Trifolium* בדומה לשם המדעי העברי המקובל כיום. שם מתואר כי כך נהוג 'בלשון החיה' אך לא ברור כיצד נוצר הדבר. בהערה שם מובא גם הזיהוי עם גרגרנית יוונית, בשמו של לעף (בן יהודה כר' 16, עמ' 7782-7783, ושם בהערה 2).